

Наталія Павлик

На порозі нової доби: релігія і пандемія COVID-19

Nataliia Pavlyk

On the Verge of a New Epoch: Religion and COVID-19

Abstract. The paper analyses the changes in the religious life of people caused by the COVID-19 pandemic. These changes take place in the situation when the governments of a number of states search for a balance between ensuring the right to freedom of religion and securing the health of the population. The study demonstrates how different religions address the quarantine challenges: interpreting the meaning of the pandemic, determining the responsibilities of believers, and conducting religious ceremonies. Particular attention is paid to the ways of rethinking traditional forms of sacred and ritual activities in different denominations. It is claimed that the pandemic highlighted such features of the phenomenon of religion: adaptability, integrativeness, decultization, declerization, digitization, interfaithness. Finally, the paper discusses the challenges and prospects of believers' long-term isolation, as well as the preconditions for the formation of a renewed religious consciousness in public discourse.

Keywords: pandemic, COVID-19, religion, isolation, digitalization, quarantine, religious communities, interfaith dialogue, ritual activities.

Велика французька революція поклала початок «довгому ХІХ ст.», а Перша світова війна – «короткому ХХ ст.». Пандемія

коронавірусу стала справжнім потрясінням XXI ст. й, цілком ймовірно, може виявитись початком відліку нової епохи, адже до 2020 р. не відбулось іншої події, що настільки потужно вплинула би на всі сфери життя людства в усіх куточках планети. Серед глобальних викликів, які вже спричинив і наполегливо продовжує актуалізовувати вірус SARS-CoV-2, чи не найдраматичнішими виявились зміни в царині релігії. Кожного дня ми стаємо свідками того, як релігійні спільноти переосмислюють традиційні форми сакральної та обрядової діяльності, що зумовлює незворотні зміни в повсякденному житті суспільства.

Із початком пандемії, навіть у секулярних суспільствах, питання релігії швидко перейшло із приватного простору в публічний, адже часто засоби масової інформації досить упереджено висвітлювали діяльність релігійних організацій і спільнот, маргіналізуючи їх і шукаючи «відповідальних» за поширення інфекції. Відомими стали приклади так званого «коронавірусного джихаду» мусульман (Ellis-Peterson, Sheikh Azizur Rahman, 2020) або інфікування через причастя з однієї ложки в деяких православних церквах (Synovitz, 2020). Попри усталений наратив глобалізації та стирання меж між різними культурами, зараз доволі чітко можна простежити відмінності в механізмі адаптації різних релігійних інституцій до викликів, спричинених коронавірусом у світі.

Одним із найперших наочних прикладів такої адаптації стала діяльність Церкви Ісуса Сінчонджі в Південній Кореї, яка призвела до 7500 підтверджених випадків зараження COVID-19, а це близько дві третини від загальної кількості інфікованих у країні (станом на березень 2020 р.) (Korea Disease Control and Prevention Agency (KDCA), 2020). Через кілька місяців духовного лідера й засновника церкви Лі Ман Хі заарештували через приховування важливої інформації про інфікування та смерті вірян. В Ірані, на знак протесту проти небезпеки коронавірусу й закриття сакральних пам'яток, паломники-шиїти цілували мусульманські святині, що призвело до потужного спалаху хвороби в країні та її виходу на перше місце на Близькому Сході за кількістю нових випадків (Weiner, Lavery, and Nardi, 2020; Man Seen Licking Shrine Grids Despite Coronavirus Arrested in Iran, 2020). В Ізраїлі, за інформацією місцевого Міністерства охорони здоров'я, близько 30 % хворих на COVID-19 були інфіковані в синагогах та духовних навчальних закладах. Окрім того, послідовники ультраортодоксального юдаїзму виявились найбільшими порушниками карантину, а відтак для забезпечення порядку серед цієї спільноти довелося залуча-

ти не лише поліцію, а й регулярну армію (Eldar, 2020). Отже, осередки спалахів і поширення коронавірусу часто були пов'язані з діяльністю конкретних релігійних громад, які не дотримувалися протиепідемічних заходів. До того ж іноді порушення карантинних правил слугувало доказом «міцності» власної віри, а страждання і смерть сприймалися, як ідеал «мучеництва» (Сіосан, 2020, р. 132).

Щоби запобігти поширенню хвороби, карантинні обмеження в низці країн передбачали істотні заборони на масові скупчення людей, включно з проведенням будь-яких публічних заходів релігійного характеру. За таких умов перед урядами більшості країн постало питання про пошук балансу між забезпеченням права на релігійну свободу і збереженням здоров'я населення, адже закриття храмів і заборона культової діяльності призвела до масових протестів і судових позовів у всьому світі (Consorti, 2020, pp. 10-11; Токман, 2020). Під впливом коронавірусної загрози сьогодні традиційні повсякденні практики різних конфесій активно видозмінюються, а їхнє переосмислення відбувається як звичайними вірянами, так і духовенством. Через карантин чи не вперше в історії закрили Мекку, Ватикан та інші всесвітньо відомі святині, що стало великим потрясінням для паломників: для них похитнулись усталені століттями уявлення про «вічне» й «належне». Цікаво, що за 2000 років ані війни, ані нацистська окупація, ані чума, ані будь-які інші труднощі не зупиняли Папу Римського проводити Великодні обряди в оточенні сотень тисяч католиків, які прямували у Ватикан з усіх континентів. Однак саме у 2020 р. через загрозу пандемії COVID-19 Папа Франциск звернувся до всіх християн світу з промовою «*Urbi et Orbi*» з порожньої площі Святого Петра (Watkins, 2020). Перед кожним віряниним також виникло непросте питання вибору між вірністю традиції і збереженням не лише власного життя, а й життя ближнього. Для того, щоби проаналізувати, як різні релігії реагують на подібні обмеження в такий непростий історичний момент, потрібно враховувати всю внутрішньоконфесійну різноманітність кожної релігійної традиції, не вдаватися до надмірних узагальнень і не нехтувати конкретними прикладами, які демонструють релігійні спільноти.

Сучасні виклики потребують сучасних рішень – цю тезу наочно втілюють у життя більшість релігійних громад у всьому світі, які демонструють безпрецедентну швидкість адаптації духовних практик до нових реалій, а також оригінальність спосо-

бів донесення вірянам релігійних ідей. В Індії з'являється Коронадеві – богиня коронавірусу, на яку місцеві жителі покладають надію на звільнення від небезпечної хвороби; юдеї практикують онлайн-седер під час Песаха – свята, яке традиційно відбувається в широкому колі близьких. Цікаво, що попри постмодерну критику Західного світу як неспроможного продукувати нові ідеї, часто саме Захід започатковує нетрадиційні дискурси, що провокують оригінальні підходи до розуміння релігійних практик. Наприклад, католики в США та Західній Європі долучаються до сповіді в режимі «драйв-ін», а англікани у Великобританії отримують причастя поштою (Williams, 2020). Звісно, це радше окремі випадки, які стали відомими завдяки медіа. Однак важливою є поява альтернативних ідей, які з часом можуть зміцніти й утвердитись у якості оновленої релігійної свідомості.

З іншого боку, варто усвідомлювати, що такі різкі ідейні повороти в усталених століттями консервативних звичаях можуть стати плідним ґрунтом для фундаменталістських рухів чи розколів. Прикладом може слугувати Другий Ватиканський собор, що спровокував відхід частини католиків-традиціоналістів на чолі з архієпископом Марселем Лефевром (згодом відлученим від церкви) від оновленої Римо-католицької церкви. Попри жорстку ієрархічну структуру католицизму, де діє примат Папи, відбулася непоко́ра сотень тисяч вірян. Важко спрогнозувати наслідки постпандемічних прогресивних релігійних рухів, однак уже сьогодні ми можемо спостерігати агресивний релігійний дискурс у багатьох країнах, що накладається на політичні протиріччя (наприклад, в Індії, Пакистані, Нігерії тощо).

Водночас релігії відкривають нові можливості й підтверджують свою соціально-інтегративну функцію. Вони все частіше постають як сила, що консолідує вірян передусім як людей, а не представників конкретної релігійної традиції. У час глобальної загрози гуманітарні цілі стають важливішими за теологічні розбіжності. Релігійні організації активно беруть участь у виробництві засобів першої необхідності, надають богослужбові приміщення під мобільні шпиталі тощо (Luxmoore, 2020). Людське життя і його збереження перед загрозою смерті постає першочерговим завданням, яке об'єднує індивідів. Релігійні інституції та спільноти вірян часто здійснюють соціальну допомогу, надаючи послуги психологічної та матеріальної підтримки. А як демонструє історія, такий підхід сприяє залученню до лав певних релігійних традицій нових прихильників – згадаймо, наприклад,

як на тлі епідемії чуми відбувалось зростання впливу раннього християнства в Римській імперії. Однак відкритим залишається питання про те, чи приведе пандемія до популяризації релігії серед населення як у часи Антонінової чуми в Римі, чи навпаки знецінить її, як під час потрясінь Першої і Другої світових війн.

Серед визначальних рис феномену релігії сьогодні є її цифровізація. Останні дослідження демонструють, що кількість людей, які беруть участь в онлайн-богослужіннях зростає, адже таке долучення до царини сакрального є доступним майже для кожного (Fry, 2020). Відтепер можна бути повноцінним членом спільноти, не залишаючи власної оселі й навіть перебуваючи за тисячі кілометрів від релігійного осередку. За таких умов стає неважливим, якою є молитовна поза, якої довжини вбрання, які саме пахощі запалено тощо. Ба більше, тепер відвідати культову церемонію можна, навіть, анонімно. Деякі спільноти проводять масштабні онлайн-заходи для «невидимої» участі; інші – прагнуть об'єднати послідовників через зустрічі в невеликих групах на інтерактивних платформах (Johnson 2020, p. 209; Marshall, 2020). До того ж, нині не складно знайти низку експериментальних онлайн-сервісів на будь-який релігійний смак: сповідь, даршан, седер, іфтар тощо. Така цифровізація релігії наполегливо ставить питання про необхідність наявності посередника між вірянцем і надприродним. Сучасні процеси декультизації й декліризації наочно демонструють, що зовнішні атрибути відступають на другий план, натомість центральним стає досвід присутності і здатність релігії бути опорою в скрутну годину.

Іншою важливою особливістю «коронавірусної» релігійності є тенденція закликати до міжрелігійного діалогу, передусім як діалогу любові, миру та взаємопідтримки представниками різних конфесій у різних частинах планети. Папа Римський запрошує всіх християн світу взяти участь у спільній екуменічній молитві. Міжконфесійні заходи відбуваються в Ізраїлі, Японії, Нігерії, Україні та інших країнах (Judd, 2020). Активну роль у цьому процесі відіграють такі всесвітні організації як ООН, Всесвітня рада церков, а також локальні громадські об'єднання. Швидкий доступ до онлайн-простору дозволяє об'єднуватися в одному місці заради надії та солідарності людям, які за інших умов навряд чи колись би зустрілися. Зокрема, можна згадати трансляцію міжрелігійної молитовної сесії 13-ти релігійних лідерів із різних куточків планети, проведену міжнародною організацією «Religions for Peace» (Religions for Peace International, 2020). Інший проєкт «Faithing

Pandemic», організований українською громадською організацією «Сходознавчий гурток», у серії інтерв'ю з духовними лідерами, вченими та громадськими діячами з 13-ть країн світу продемонстрував, як реагують на виклики пандемії такі релігійні й духовні традиції, як християнство, джайнізм, архаїчні вірування, індуїзм, іслам, кабала, буддизм, йога, юдаїзм, нові релігійні течії, сінто тощо (The Oriental Studies Circle, 2020).

Одночасно з висвітленим у медіа й соціальних мережах позитивним впливом пандемії на релігійну єдність людей постає проблема довгострокових наслідків «закритих кордонів». До коронавірусної пандемії активна мобільність населення планети дозволяла припускати, що культурні та релігійні відмінності між представникам різних країн і традицій поступово відходять на другий план, принаймні в побутовому спілкуванні. Проте тривале закриття кордонів, яке ми спостерігаємо сьогодні, загрожує й «закриттям» суспільства в межах «карантинної свідомості». Попри важливі заяви релігійних лідерів про необхідність діалогу й толерантності, зростатиме нове покоління людей, яке значно рідше контактуватиме з Іншим, що може призвести до утвердження нових стереотипних уявлень про інші конфесії.

Таким чином, можна стверджувати, що після тривалої завіси ізоляції, яку принесла пандемія, людство навряд чи повернеться до звичного світосприйняття. Навпаки, попереду на нас чекає суттєво змінене уявлення про світ і релігію. Однак, попри всі обмеження і виклики, пандемія спричинила й багато позитивних змін у царині релігії. Можливо, вона стала саме тим потужним поштовхом для традиційних релігійних спільнот, який був давно необхідний для їхньої адаптації до потреб сьогодення. Водночас відкритим залишається питання, чи не призведе це до «отехнічення» релігійних обрядів, що будуть більше зосереджені на виконанні певних ритуалів, які транслюватимуться онлайн, ніж на емоційно-особистісному зв'язку людини з надприродним. Попри відмінність вірувань, кількість випадків захворювань чи смертей, ранній або пізній момент спалаху місцевої епідемії, безсумнівно, майже всі релігійні конфесії та їхні місцеві громади так чи інакше зазнали впливу пандемії коронавірусу. Однак лише час покаже, чи залишиться релігія тотожною тому уявленню, яке існувало в нашій свідомості до цього переломного моменту для цілої епохи.

Посилання / References

Токман, В. (2020) Релігійні організації в умовах пандемії COVID-19. Інформаційно-аналітичний матеріал. Національний інститут стратегічних досліджень. [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-04/relegiyni-organizatsii-covid.pdf> (дата звернення: 12.10.2020).

«Man Seen Licking Shrine Grids Despite Coronavirus Arrested in Iran». Radio Farda, March 2020. [online] Available at: <https://en.radiofarda.com/a/man-seen-licking-shrine-grids-despite-coronavirus-arrested-in-iran/30462926.html> [Accessed 18 October 2020].

Ciocan, C. T. (2020), «The Measures Religious Cults Took in front of COVID-19: Weakness or Diligence?» Dialogo, 2020, pp.123–136.

Eldar, A. (2020), «The Pandemic is Revealing Israel's Festering Sore», Aljazeera, 29 October 2020. [online] Available at: <https://www.aljazeera.com/opinions/2020/10/29/the-biggest-threat-israel-faces-amid-the-pandemic> [Accessed 10 October 2020].

Ellis-Peterson, H. and Shaikh Azizur Rahman (2020), «Coronavirus Conspiracy Theories Targeting Muslims Spread in India», The Guardian, April 2020. [online] Available at: <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/13/coronavirus-conspiracy-theories-targeting-muslims-spread-in-india> [Accessed 11 October 2020].

Fry, M. (2020), «More People Praying During Lockdown, Survey Suggests», Church Times, May 2020. [online] Available at: <https://www.churchtimes.co.uk/articles/2020/1-may/news/uk/more-people-praying-during-lockdown-survey-suggests> [Accessed 10 October 2020].

Johnson, S. K. (2020), «Online Communication, Christian Community, and Receptive Ecumenism: A Holy Week Ethnography during COVID-19,» *Studia Liturgica* 50/2, pp. 188–210.

Judd, E. (2020), «Inspiring Interfaith Moments during the coronavirus pandemic», Al Arabiya, April 2020. [online] Available at: <https://english.alarabiya.net/en/features/2020/04/02/Inspiring-interfaith-moments-during-the-coronavirus-pandemic> [Accessed 15 November 2020].

Korea Disease Control and Prevention Agency (KDCA). Press Release. The Updates on COVID-19 in Korea as on of 7 March 2020. [online] Available at: https://www.cdc.go.kr/board/board.es?mid=a30402000000&bid=0030&act=view&list_no=366485&tag=&nPage=1 [Accessed 25 September 2020].

Consorti, P. (Ed.) (2020), *Law, Religion and COVID-19 Emergency*. Pisa: DiReSoM Papers.

Luxmoore, J. (2020), «Across Europe, Churches Offer Empty Facilities to Help Fight COVID-19». *Crux*, March 2020. [online] Available

at: <https://cruxnow.com/church-in-europe/2020/03/across-europe-churches-offer-empty-facilities-to-help-fight-covid-19> [Accessed 1 November 2020].

Marshall, K. (2020), «What Religion Can Offer in the Response to COVID-19», World Politics Review, May 2020. [online] Available at: <https://www.worldpoliticsreview.com/insights/28789/religion-and-covid-19-faith-during-a-pandemic> [Accessed 5 November 2020].

Religions for Peace International (2020), Religions for Peace's Interfaith Moment of Hope and Solidarity in the Time of COVID-19. [online] Available at: <https://youtu.be/uwGRQuGEHxo> [Accessed 1 November 2020].

Synovitz, R. (2020), Coronavirus Vs. The Church: Orthodox Traditionalists Stand Behind The Holy Spoon, Radio Liberty, March 2020. [online] Available at: <https://www.rferl.org/a/coronavirus-vs-the-church-orthodox-traditionalists-stand-behind-the-holy-spoon/30492749.html> [Accessed 15 October 2020].

The Oriental Studies Circle. Faithing Pandemic (2020). [online] Available at: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLPAWBwzlbdiOuGdKTsTJea3Rw8yGpJpji> [Accessed 1 November 2020].

Tokman, V. (2020) Religiini organizatsii v umovakh pandemii COVID-19. Informatsiino-analitichnii material. Natsionalnii institut strategichnikh doslidzhen. [online] Available at: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-04/relegiyini-organizatsii-covid.pdf> [Accessed 12 October 2020].

Watkins, D. (2020), Pope's Special Urbi et Orbi Blessing: «God Turns Everything to Our Good». Vatican News, 27 March 2020. [online] Available at: <https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2020-03/pope-francis-urbi-et-orbi-blessing-coronavirus.html> [Accessed 18 October 2020].

Weiner S., Lavery K., and D. Nardi, (2020), The Global Response to the Coronavirus: Impact on Religious Practice and Religious Freedom. United States Commission on International Religious Freedom. Washington, March 2020. [online] Available at: <https://www.uscirf.gov/sites/default/files/2020%20Factsheet%20Covid-19%20and%20FoRB.pdf> [Accessed 3 November 2020].

Williams, H. (2020), Holy Communion by mail 'not canonical', Church Times, December 2020. [online] Available at: <https://www.churchtimes.co.uk/articles/2020/18-december/news/uk/communion-by-mail-pushes-the-envelope-too-far-says-bishop> [Accessed 15 December 2020].